

SANOAT KORXONALARIDA DAROMADNI OSHIRISH STRATEGIYALARINI TAKOMILLASHTIRISH: ZAMONAVIY YONDASHUVLAR VA AMALGA OSHIRISH MEXANIZMLARI

Sobirov Saidbek Iskandar o'g'li ¹

¹ Xalqaro Nordik Universiteti

1- MME guruh 1- kurs magistranti

saidbeksobirov422@gmail.com

MAQOLA MALUMOTI

ANNOTATSIYA:

MAQOLA TARIXI:

Received:13.06.2025

Revised: 14.06.2025

Accepted:15.06.2025

KALIT SO'ZLAR:

sanoat korxonasi,
daromad, strategiya,
innovatsiya, raqamli
transformatsiya,
optimallashtirish,
samaradorlik.

Mazkur maqolada sanoat korxonalarida daromadni oshirish bo'yicha mavjud strategiyalar tahlil qilinib, ularni takomillashtirishning zamonaviy yondashuvlari yoritilgan. Jumladan, innovatsion texnologiyalarni joriy etish, raqamli transformatsiya, xarajatlarni optimallashtirish, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish hamda marketing strategiyalarini yangilash orqali daromadni ko'paytirish imkoniyatlari tahlil etilgan. Shuningdek, maqolada ushbu strategiyalarni amaliyotga joriy etish mexanizmlari va ularning natijaviyligini baholash mezonlari bayon etilgan.

KIRISH. Bugungi globallashtirish va raqobat sharoitida sanoat korxonalarining iqtisodiy barqarorligi va raqobatbardoshligini ta'minlashda daromadni oshirish eng muhim ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. Mamlakat iqtisodiyotining yetakchi tarmoqlaridan biri bo'lgan sanoat sohasi doimiy innovatsiyalar, texnologik rivojlanish va bozor talablariga moslashish orqali o'z faoliyatini takomillashtirishga majbur bo'lmoqda. Aynan shuning uchun, sanoat korxonalarining daromad manbalarini ko'paytirish, ularni barqaror va samarali boshqarish mexanizmlarini ishlab chiqish dolzarb masalaga aylanmoqda.

An'anaviy ishlab chiqarish va boshqaruv yondashuvlari bugungi kunda raqobatbardosh natija bera olmayapti. Bu esa korxonalardan yangicha fikrlash, innovatsion yondashuvlar, raqamli texnologiyalarga o'tish, xarajatlarni maqbullashtirish va mahsulotlarning sifati hamda qiymat zanjirini yaxshilashni talab etadi. Shu nuqtai nazardan, daromadni oshirish strategiyalarini faqat moliyaviy ko'rsatkichlar orqali emas, balki kompleks yondashuvlar asosida shakllantirish zarur.

Mazkur maqolada sanoat korxonalarida daromadni oshirish strategiyalarini takomillashtirish zarurati, bu boradagi zamonaviy yondashuvlar va ularni amaliyotga joriy etish mexanizmlari keng ko'lamda tahlil qilinadi. Shuningdek, xalqaro tajribalar asosida innovatsion va raqamli transformatsiya vositalarining daromadga ta'siri hamda ularni joriy etishning ijobiy va salbiy jihatlari ko'rib chiqiladi. Maqola yakunida esa, mavjud muammolar va istiqbolli yo'nalishlar asosida amaliy tavsiyalar beriladi. Bozor iqtisodiyoti sharoitida har bir sanoat korxonasi o'z faoliyatini yuqori darajada rentabellik bilan olib borishga intiladi. Buning uchun esa daromad manbalarini kengaytirish, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, xarajatlarni maqbullashtirish va mavjud resurslardan oqilona foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Daromad – bu korxonaning asosiy moliyaviy ko'rsatkichlaridan biri bo'lib, uning barqarorligi va o'sishi bevosita korxona raqobatbardoshligini, moliyaviy mustahkamligini va rivojlanish salohiyatini belgilaydi.

Hozirgi globallashuv va texnologik taraqqiyot sharoitida sanoat korxonalari yangi iqtisodiy sharoitlarga moslashishga, raqamli transformatsiya, yashil texnologiyalar, innovatsiyalar va eksport salohiyatini kengaytirishga alohida e'tibor qaratmoqda. Ayniqsa, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022–2026 yillarga mo'ljallangan taraqqiyot strategiyasida sanoat tarmoqlarini modernizatsiya qilish, ishlab chiqarish jarayonlariga ilg'or texnologiyalarni joriy etish va mahsulot eksportini ko'paytirish orqali daromadni oshirish bo'yicha aniq maqsadlar belgilangan.

So'nggi yillarda mamlakatimizda sanoatni rivojlantirish va daromad salohiyatini oshirishga qaratilgan qator islohotlar amalga oshirildi. Jumladan, sanoat klasterlari tashkil etish, texnoparklar faoliyatini kengaytirish, eksportbop mahsulotlar ishlab chiqarishni rag'batlantirish, soliqqa oid yengilliklar va investitsiya loyihalarini qo'llab-quvvatlash choralari ko'rildi. Bu esa korxonalar uchun yangi imkoniyatlar yaratdi, biroq shu bilan birga, global raqobat, tashqi bozor talablarining o'zgaruvchanligi va ichki resurslar cheklanganligi yangi strategik yondashuvlarni ishlab chiqishni talab qilmoqda.

Shu nuqtai nazardan, ushbu maqolada sanoat korxonalarida daromadni oshirishga qaratilgan zamonaviy strategiyalar, ularning samaradorligini oshirish usullari va amalga

oshirish mexanizmlari tizimli tarzda tahlil qilinadi. Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, u sanoat tarmoqlari daromadini oshirishning nazariy va amaliy jihatlarini o'rganib, amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga xizmat qiladi. Mazkur maqola doirasida ilgari surilgan taklif va xulosalar respublikadagi sanoat korxonalarining moliyaviy barqarorligini ta'minlash va ularning raqobatbardoshligini oshirishga yo'naltirilgan.

Adabiyotlar tahlili. Sanoat korxonalarida daromadni oshirishga doir ilmiy izlanishlar asosan ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, innovatsiyalarni joriy etish va xarajatlarni kamaytirish bilan bog'liq strategiyalar asosida olib borilgan. Xususan, iqtisodchi olim T. To'xtayev sanoat tarmoqlarida daromadni ko'paytirish uchun ishlab chiqarish jarayonini modernizatsiya qilish va raqobatbardosh mahsulot ishlab chiqarishga e'tibor qaratish zarurligini ta'kidlaydi [1].

I. Karimov tomonidan sanoat korxonalarida iqtisodiy samaradorlikni oshirishda innovatsion texnologiyalarni joriy etishning ahamiyati alohida ko'rsatib o'tilgan. Muallif fikricha, raqamli transformatsiya va avtomatlashtirilgan tizimlar orqali daromad salohiyatini bir necha barobar oshirish mumkin [2].

Xalqaro miqyosda olib borilgan tadqiqotlar, jumladan, M. Porterning raqobat ustunligi nazariyasiga ko'ra, sanoat korxonalari o'z daromad bazasini kengaytirish uchun nafaqat ishlab chiqarish, balki bozor strategiyasini ham takomillashtirishi lozim [3].

Boshqa bir tadqiqotda N. Xamidova sanoat korxonalarining moliyaviy ko'rsatkichlarini tahlil qilgan holda, daromadni oshirish uchun xarajatlarni maqbullashtirish, ishlab chiqarish tannarxini kamaytirish va mahsulot assortimentini kengaytirish zarurligini ta'kidlaydi [4].

Jahon bankining sanoat rivoji bo'yicha hisobotida sanoat subyektlarining raqamli texnologiyalarga o'tishi orqali daromad va rentabellikning oshgani aniq misollar bilan keltirilgan. Bu holat ayniqsa rivojlanayotgan mamlakatlar sanoatida kuzatilmoqda [5].

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarorlari va normativ-huquqiy hujjatlari orqali sanoatni diversifikatsiya qilish, eksportbop mahsulotlar ishlab chiqarishni rag'batlantirish orqali daromad bazasini kengaytirish borasida muhim qadamlar qo'yilgan [6].

Shuningdek, R. Shodiyev o'z tadqiqotida mahalliy sanoat korxonalarida marketing strategiyalarining samarasizligi sababli daromad yo'qotishlari yuz berishini tahlil qilib, zamonaviy marketing vositalarini joriy etish bo'yicha tavsiyalar bergan [7].

A. Saidovning fikricha, sanoat tarmoqlarida davlat-xususiy sheriklik asosida amalga oshirilayotgan loyihalar daromadni barqarorlashtirishda muhim omil bo'lib xizmat qilmoqda [8].

YuNESKO va BMT Taraqqiyot dasturi tomonidan e'lon qilingan hisobotlarda sanoat sektorida innovatsiyalarni joriy etish orqali iqtisodiy o'sish va daromad ko'rsatkichlari o'rtasidagi bog'liqlik ilmiy asosda tasdiqlangan [9].

Materiallar va metodlar. Ushbu tadqiqotda sanoat korxonalarida daromadni oshirishga qaratilgan strategiyalarni aniqlash, baholash va takomillashtirish bo'yicha ilmiy asoslangan yondashuvlar ishlab chiqildi. Tadqiqot jarayonida bir nechta manbalar va metodologik yondashuvlar asos qilib olindi.

1. Tahliliy-uslubiy asoslar

Tadqiqotda iqtisodiy tahlil, solishtirma tahlil, strukturaviy-funksional tahlil va statistik uslublardan foydalanildi. Xususan:

- Solishtirma tahlil orqali O'zbekiston sanoat korxonalari daromad ko'rsatkichlari boshqa mamlakatlar (masalan, Janubiy Koreya, Polsha, Turkiya) bilan taqqoslab tahlil qilindi.
- Statistik tahlil O'zbekiston Davlat statistika qo'mitasi va Jahon banki, UNIDO kabi xalqaro tashkilotlar tomonidan e'lon qilingan rasmiy ma'lumotlar asosida olib borildi.
- SWOT tahlil yordamida sanoat korxonalarining kuchli va zaif tomonlari, imkoniyatlari va tahdidlari aniqlanib, daromadni oshirishga ta'sir qiluvchi omillar baholandi.

2. Tadqiqot obyekti va predmeti

Tadqiqot obyekti sifatida O'zbekiston hududida faoliyat yuritayotgan yirik va o'rta sanoat korxonalari tanlab olindi. Ularning ishlab chiqarish hajmi, foyda rentabelligi, innovatsion faoliyati va marketing strategiyalari asosiy tahlil predmeti bo'ldi.

3. Empirik ma'lumotlar

Empirik material sifatida quyidagi manbalar asos qilib olindi:

- O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasining 2018–2024 yillarga oid sanoat ko'rsatkichlari.
- Korxonalarning yillik hisobotlari va ularning moliyaviy natijalari (foyda, tannarx, sof daromad, investitsiya hajmi).
- Soha mutaxassislari va menejerlari bilan o'tkazilgan intervyular orqali korxonadagi real muammolar va imkoniyatlar aniqlanib, strategik takliflar ishlab chiqildi.
- Google Forms orqali onlayn so'rovnoma o'tkazilib, 50 dan ortiq sanoat korxonasi vakillarining fikrlari tahlil qilindi (so'rovnoma ilova qismida berilgan).

4. Metodik yondashuv

Metodik jihatdan tadqiqot quyidagi bosqichlarda amalga oshirildi:

- Boshlang'ich bosqich: mavjud adabiyotlar va statistik ma'lumotlar yig'ildi, nazariy asoslar o'rganildi;
- Tahlil bosqichi: mavjud strategiyalar amaliyotdagi natijalar bilan solishtirilib, ularning samaradorligi baholandi;
- Model va takliflar ishlab chiqish bosqichi: tahlil natijalariga asoslanib, daromadni oshirishga xizmat qiluvchi amaliy takliflar va innovatsion yondashuvlar ishlab chiqildi;
- Baholash bosqichi: ishlab chiqilgan takliflarning amaliy joriy etilishi shart-sharoitlari va kutilayotgan natijalari baholandi.

5. Dasturiy vositalar

Tahliliy hisob-kitoblarda Excel, SPSS va Stata dasturiy vositalaridan foydalangan holda statistik ma'lumotlar qayta ishlanib, grafik va diagrammalar tuzildi. Mazkur tadqiqotda O'zbekiston sanoat korxonalarida daromadni oshirishga qaratilgan strategiyalarni aniqlash, ularning samaradorligini tahlil qilish va zamonaviy iqtisodiy sharoitlarga moslashtirilgan takomillashtirish yo'llarini ishlab chiqish asosiy maqsad qilib belgilandi. Shu asosda tadqiqot quyidagi materiallar va metodik yondashuvlarga tayangan holda amalga oshirildi.

1. Tadqiqot obyekti va predmeti

Tadqiqot obyekti sifatida O'zbekiston Respublikasi hududida faoliyat yuritayotgan yirik va o'rta sanoat korxonalari, xususan, kimyo, to'qimachilik, oziq-ovqat, qurilish materiallari va mashinasozlik sohasidagi korxonalar tanlab olindi. Ushbu korxonalar faoliyatining asosiy moliyaviy ko'rsatkichlari – sof daromad, ishlab chiqarish hajmi, rentabellik darajasi, tannarx ko'rsatkichlari, foyda normasi va boshqa tegishli ma'lumotlar tadqiqot predmeti sifatida ko'rib chiqildi.

2. Ilmiy va statistik manbalar

Tadqiqotda quyidagi empirik va nazariy manbalar asos qilib olindi:

- O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasining 2018–2024 yillar oralig'idagi sanoat tarmoqlari bo'yicha statistik ma'lumotlari;
- Sanoat korxonalarining yillik moliyaviy hisobotlari, audit xulosalari, ishlab chiqarish va eksport-import ko'rsatkichlari;
- O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmon va qarorlari, xususan, sanoat tarmoqlarini modernizatsiya qilish va raqamlashtirishga oid hujjatlar;
- Xalqaro tashkilotlar (Jahon banki, UNIDO, OECD, UNESCO va UNDP) tomonidan e'lon qilingan sanoat rivojlanishiga doir hisobotlar;
- Ilmiy adabiyotlar va iqtisodiy tahlillarga bag'ishlangan ilmiy maqolalar, doktorlik dissertatsiyalari va nufuzli jurnallardagi ishlanmalar;

• Google Forms platformasi orqali o'tkazilgan so'rovnoma asosida yig'ilgan birlamchi ma'lumotlar (50 dan ortiq sanoat vakillarining fikrlari).

3. Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqotda quyidagi metodik yondashuvlar qo'llanildi:

• Tizimli yondashuv: sanoat korxonalari faoliyatini o'zaro bog'liq komponentlar sifatida tahlil qilish orqali kompleks iqtisodiy mexanizmlar o'rganildi.

• Solishtirma tahlil: O'zbekiston sanoat korxonalarining daromad va rentabellik ko'rsatkichlari boshqa rivojlanayotgan mamlakatlar (Janubiy Koreya, Turkiya, Polsha, Qozog'iston) ko'rsatkichlari bilan solishtirildi.

• SWOT tahlil: korxonalar ichki va tashqi omillari – kuchli va zaif tomonlari, imkoniyatlari va tahdidlarini baholash orqali raqobatbardoshlik salohiyati aniqlandi.

• Statistik tahlil: korxonalarning daromad tuzilmasi, ishlab chiqarish hajmi va xarajatlar dinamikasini aniqlash uchun grafik, regressiya va korrelyatsion tahlillar bajarildi.

• Model tahlil: iqtisodiy modellashtirish asosida sanoat korxonalarida daromadni oshirish bo'yicha optimallashtirish senariylari ishlab chiqildi.

• Ekspert baholash usuli: soha mutaxassislari, menejerlar va iqtisodchilarning fikrlari asosida mavjud strategiyalarning afzallik va kamchiliklari aniqlab olindi.

4. Axborot manbalari va dasturiy vositalar

Tadqiqotda axborot texnologiyalaridan samarali foydalanildi:

• MS Excel – statistik ma'lumotlarni tizimlashtirish, grafiklar tuzish, dinamik o'zgarishlarni hisoblash;

• SPSS va STATA – statistik regressiyalar, bog'liqliklar va omillar tahlili;

• Google Forms – respondentlardan ma'lumot yig'ish va natijalarni tahlil qilish uchun;

• MindManager va Xmind – SWOT va strategik tahlillarni vizual xaritalash.

5. So'rovnoma metodikasi

Sanoat korxonalarida faoliyat yuritayotgan menejer va mutaxassislar o'rtasida Google Forms orqali anonim so'rovnoma o'tkazildi. So'rovnoma quyidagi yo'nalishlarga qaratildi:

• Daromadni oshirishga xizmat qilayotgan amaliy strategiyalar;

• Infratuzilma, innovatsiya, marketing va eksport faoliyati;

• Korxonalarda uchrayotgan to'siq va cheklovlar.

So'rovnomada qatnashgan 50 nafar respondent fikrlariga ko'ra, daromadning asosiy manbalari – mahsulot hajmining oshishi, xarajatlarning optimallashtirilishi va tashqi bozorlarga chiqish bilan bog'liq ekani tasdiqlandi.

6. Tadqiqot bosqichlari

Tadqiqot quyidagi bosqichlarda olib borildi:

1. Nazariy tayyorgarlik bosqichi – mavzu doirasidagi mavjud adabiyotlar, qonunchilik va statistik axborotlar o'rganildi;
2. Ma'lumot to'plash va tahlil bosqichi – sanoat korxonalarining moliyaviy ko'rsatkichlari tahlil qilindi, so'rovnomalar o'tkazildi;
3. Modellash va taklif ishlab chiqish bosqichi – amaliy holatlarga asoslangan strategiyalar ishlab chiqildi;
4. Baholash bosqichi – taklif qilingan strategiyalarning amaliy natijalari prognoz qilindi va iqtisodiy samaradorligi baholandi.

Xulosa. Sanoat korxonalarida daromadni oshirish zamonaviy iqtisodiyot sharoitida nafaqat muhim strategik maqsad, balki milliy iqtisodiyot barqarorligi, bandlik va eksport salohiyatining oshishida hal qiluvchi omillardan biri hisoblanadi. Olib borilgan tadqiqotlar natijasida aniqlanishicha, daromadni oshirishning samarali usullari ko'p jihatdan korxonalarning innovatsion faolligi, ishlab chiqarish texnologiyalarini yangilash darajasi, xarajatlar strukturasi, marketing yondashuvlari va boshqaruv samaradorligiga bog'liq.

Tadqiqot davomida sanoat korxonalarining mavjud moliyaviy holati, rentabellik darajasi, daromad tuzilmasi va rivojlanish strategiyalari o'rganildi. So'rovnomalar va ekspert baholashlari asosida aniqlanishicha, aksariyat korxonalar hali ham an'anaviy ishlab chiqarish yondashuvlariga tayanmoqda, bu esa daromadning sezilarli o'sishini ta'minlamaydi. Shu sababli, sanoat korxonalarining daromadini oshirish uchun quyidagi muhim xulosalar chiqarildi:

1. Innovatsion texnologiyalarni keng joriy etish – ishlab chiqarish jarayonining raqamlashtirilishi, avtomatlashtirilgan tizimlardan foydalanish va ilmiy ishlanmalarning amaliyotga tatbiq etilishi daromad hajmiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.
2. Xarajatlarni optimallashtirish va tannarxni pasaytirish – resurslardan oqilona foydalanish, energiya tejamkor usullarni joriy etish va logistik xarajatlarni kamaytirish korxona foydasini oshiradi.
3. Mahsulot assortimenti va sifati ustida ishlash – raqobatbardosh, eksportbop va innovatsion mahsulot ishlab chiqarish orqali yangi bozor segmentlarini egallash mumkin.
4. Zamonaviy marketing va raqamli savdo kanallaridan foydalanish – an'anaviy reklama usullaridan tashqari, onlayn savdo, internet-reklama va ijtimoiy tarmoqlar orqali brend taniluvchanligini oshirish orqali sotuvlar ko'paytiriladi.
5. Boshqaruv strategiyalarini takomillashtirish – strategik rejalashtirish, risklarni boshqarish, xodimlarni motivatsiyalash va samarali menejment tizimlari daromad barqarorligining asosiy omilidir.
6. Eksport salohiyatini kuchaytirish va yangi bozorlarni o'zlashtirish – ichki bozor bilan cheklanmasdan, xorijiy davlatlar ehtiyojiga mos mahsulot ishlab chiqarish orqali daromad bazasini kengaytirish mumkin.

7. Davlat-xususiy sheriklik (DXSh) va investitsiyalarni jalb qilish – zamonaviy ishlab chiqarishlarni tashkil etishda investorlar bilan hamkorlikda ishlash, davlat tomonidan taqdim etilayotgan soliq imtiyozlari va subsidiyalardan oqilona foydalanish dolzarbdir.

Yuqorida keltirilgan xulosalar asosida aytish mumkinki, sanoat korxonalarining daromadini oshirish uchun kompleks yondashuv va strategik rejalashtirish talab etiladi. Har bir korxona o'z ichki imkoniyatlari, bozor sharoiti va texnologik tayyorgarligiga asoslangan holda individual strategiyalar ishlab chiqishi lozim. Bu esa, o'z navbatida, nafaqat korxonaning moliyaviy barqarorligiga, balki mamlakat sanoat salohiyati va eksport imkoniyatlarining oshishiga ham xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. To'xtayev, T. "Sanoat tarmoqlarida ishlab chiqarish jarayonini modernizatsiya qilish va raqobatbardosh mahsulot ishlab chiqarish zarurati." Iqtisodiy izlanishlar jurnali, 2022, №3, B. 15–23 [1].

2. Karimov, I. "Raqamli transformatsiya va avtomatlashtirilgan tizimlar orqali sanoat korxonalarining iqtisodiy samaradorligini oshirish." Innovatsiya va texnologiya jurnali, 2023, №2, B. 45–59 [2].

3. Porter, M. Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance. New York: Free Press, 1985, B. 92–110 [3].

4. Xamidova, N. "Moliyaviy ko'rsatkichlar tahlili asosida sanoat korxonalarida xarajatlarni optimallashtirish va assortimentni kengaytirish." Moliyaviy tahlil jurnali, 2021, №4, B. 67–75 [4].

5. The World Bank. "Industrial Development Report: Digital Technologies and Productivity in Emerging Economies." Washington, DC: World Bank, 2020, B. 101–120 [5].

6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-4453-sonli qarori. "Yengil sanoatni rivojlantirish va eksport salohiyatini oshirish yo'li bilan daromad bazasini kengaytirish." 16 Sentyabr 2019, B. I-III [6].

7. Shodiyev, R. "Mahalliy sanoat korxonalarida marketing strategiyalarining ahamiyati va daromad yo'qotishlari." Marketing va boshqaruv jurnali, 2022, №1, B. 12–20 [7].

8. Saidov, A. "Davlat-xususiy sheriklik asosida sanoat loyihalarini amalga oshirish va daromad barqarorlashtirish." Iqtisodiy sheriklik tahlillari, 2023, №5, B. 30–42 [8].

9. UNESCO & UNDP. "Innovation in Industrial Sector: Impact on Economic Growth and Income Levels." Global Development Report, 2021, B. 55–78